



УДК 330.526

Башко В.Й., канд. екон. наук
старший науковий співробітник відділу управління
державним боргом ДННУ "Академія фінансового управління"
Міністерства фінансів України

ЕФЕКТИВНІСТЬ СПРАВЛЯННЯ РЕНТНИХ ПЛАТЕЖІВ В УКРАЇНІ

Викладено результати дослідження обсягів надходження до бюджету від рентних платежів в частині використання корисних копалин. Оцінено показники основних видів рентабельності видобувних та невидобувних підприємств. На цій основі визначено ефективність справляння рентних платежів в Україні та пов'язані з цим втрати доходів бюджету.

Ключові слова: гірнича рента, рентні платежі, рентабельність видобутку корисних копалин, природні ресурси.

Упродовж останніх років міжнародні економічні видання рясніють заголовками про різке зростання статків вітчизняних багатіїв, що, зважаючи на кризовий стан, в якому перебуває національна економіка, не може не викликати здивування. У статті детально аналізується одна з причин цього явища – ефективність справляння рентних платежів в Україні.

Остання досить широко досліджується в економічній літературі, зокрема, дуже ґрунтовно такими російськими ученими, як Є.Гурвіч, Є.Вакуленко, Б.Кузик та іншими [1, 2]. В Україні питаннями удосконалення механізму справляння рентних платежів займалися В.Міщенко, В.Данилишин, О.Барановський та інші [3, 4]. Водночас ефективність справляння рентних платежів на макроекономічному рівні в Україні досліджено недостатньо.

Практично в усіх країнах законодавство визначає, що корисні копалини є державною власністю. В Україні також – відповідно до ст. 13 Конституції України власником землі, її надр, атмосферного повітря, водних та інших природних ресурсів, які знаходяться в межах території України, є народ України. Органи державної влади та місцевого самоврядування здійснюють права власника, в тому числі щодо визначення переліку та ставок зборів за користування природними ресурсами.

Доходи (прибутки) від використання природних ресурсів становлять природну ренту – створену природою частину доходів (прибутку) підприємства, що не пов'язана з рівнем технологій та ефективністю виробничого процесу. Оскільки власником природних ресурсів є народ, держава повинна вилучати всі доходи від гірничої ренти.



У національному законодавстві до доходів бюджету, які за своєю суттю є доходами від гірничої ренти¹, що отримують видобувні підприємства, відносилися:

- 1) податок на прибуток підприємств (у частині оподаткування не вилученої за допомогою рентних платежів гірничої ренти);
- 2) плата за користування надрами;
- 3) збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету²;
- 4) надходження коштів від продажу спеціальних дозволів на користування надрами та збору за видачу таких дозволів;
- 5) рентна плата за нафту, природний газ та газовий конденсат, що видобуваються в Україні.

Таблиця 1

**Доходи зведеного бюджету від основних
ресурсних платежів, млн грн**

Показник	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Плата за користування надрами	556	521	1000	1129	1481	2684
Збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету	659	785	621	607	585	23
Надходження коштів від продажу спеціальних дозволів на користування надрами та збору за видачу таких дозволів	118	209	123	263	319	349
Рентна плата за нафту, природний газ та газовий конденсат	3742	5219	7003	4666	7349	14286
Разом	5075	6734	8748	6665	9734	17341

Джерело: звіти Державної казначейської служби України за відповідні роки.

Враховуючи значні обсяги видобування корисних копалин, надходження від основних видів платежів за видобуток корисних копалин, які мали б вилучати природну ренту до зведеного бюджету, у 2006–2010 рр. були незначними – від 5 до 17 млрд грн (табл. 1). Такий висновок також підтверджує порівняльний аналіз рентабельності підприємств видобувної галузі та підприємств інших видів діяльності. У випадку, коли рентабельність підприємств, зайнятих видобуванням корисних копалин, перевищує відповідну рентабельність невидобувних підприємств, очевидно має місце невилучення

¹ Доходи (прибутки), пов'язані з використанням природних ресурсів, становлять гірничу ренту – створену природою частину доходів (прибутку) підприємства, що не пов'язана з рівнем технологій та ефективністю виробничого процесу.

² Відповідно до Податкового кодексу від 02.12.2010 р. № 2755-VI із 2011 р. збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету, врахований у ставках плати за користування надрами.



державою всієї суми гірничої ренти. Шляхом множення різниці між рентабельністю видобувних підприємств та рентабельністю невидобувних підприємств на відповідний показник видобувних підприємств, що використовується в знаменнику при визначенні рентабельності, було приблизно оцінено ефективність справляння гірничої ренти. Обсяги таких недонадходжень визначалися в розрізі різних видів рентабельності за даними бухгалтерської та податкової звітності.

1. Рентабельність операційних витрат традиційно визначається як відношення фінансового результату від операційної діяльності до величини операційних витрат.

$$POB = \frac{\PhiРОД}{ВОД},$$

де: *POB* – рентабельність операційних витрат;

ΦРОД – фінансовий результат від операційної діяльності (р. 050 + р. 055 звіту про фінансові результати);

ВОД – витрати операційної діяльності (р. 040 + р. 045 + р. 070 + р. 080 + р. 090 звіту про фінансові результати).

Результати, відображені в табл. 2, підтверджують, що рентабельність операційних витрат у підприємств добувної промисловості суттєво перевищує рентабельність невидобувних підприємств. Зокрема, якщо рентабельність невидобувних підприємств у 2006–2011 рр. знаходилась у межах від 2,9 до 6,5%, то рентабельність підприємств, що видобувають корисні копалини, крім паливно-енергетичних, – від 11,3 до 44%.

Усереднені за зазначений період показники рентабельності підприємств із видобування паливно-енергетичних корисних копалин практично відрізняються від рентабельності невидобувних підприємств. Це пов'язане зі збитковістю підприємств із видобутку вугілля. До 2012 р. зведені статистичні дані щодо результатів операційної діяльності на рівні розділів КВЕД відсутні, через що неможливо визначити ефективність справляння гірничої ренти підприємств, котрі видобувають інші види паливно-енергетичних корисних копалин. Водночас розглядати цей показник рентабельності для визначення ефективності справляння рентних платежів на рівні підсекції СА "Добування паливно-енергетичних корисних копалин" також недоцільно, зважаючи на зазначені вище обставини.

Тому за допомогою показника рентабельності операційних витрат було визначено ефективність вилучення гірничої ренти підприємств із видобутку невидобувних корисних копалин інших, ніж паливно-енергетичні. На першому етапі за зазначеною вище методикою було вираховано обсяг операційного прибутку при рентабельності як у невидобувних підприємств.



Таблиця 2

Рентабельність продукції за видами економічної та промислової діяльності у 2001–2011 рр.

Показник	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Рентабельність операційних витрат (звіт про результати діяльності)						
Усього	6,6	6,8	3,9	3,3	4,0	5,8
Усього, крім добувної промисловості	6,5	6,5	2,9	3,3	3,3	5,1
Переробна промисловість	5,5	5,9	3,1	1,4	2,3	2,8
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	11,3	22,0	44,3	11,3	29,0	36,5
Добування паливно-енергетичних корисних копалин	7,9	3,2	7,9	-1,0	4,7	3,0
Рентабельність витрат від всієї діяльності (податкова декларація з податку на прибуток)						
Усього	3,8	4,3	2,9	3,8	4,4	4,8
Усього, крім добувної промисловості	3,5	4,0	2,5	3,5	3,7	3,8
Переробна промисловість	4,4	5,1	3,0	2,3	2,9	4,0
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	10,6	14,8	18,7	13,2	27,3	64,0
Добування паливно-енергетичних корисних копалин	12,2	7,6	8,1	7,5	12,1	7,6
Добування вуглеводнів	16,7	11,2	10,7	10,1	15,0	13,6
Рентабельність власного капіталу (звіт про фінансові результати)						
Усього	6,3	9,2	-3,8	-3,1	1,0	4,4
Усього, крім добувної промисловості	6,1	9,0	-5,7	-3,4	-0,1	3,3
Переробна промисловість	8,5	10,4	-4,7	-5,9	-1,3	1,2
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	11,7	29,1	57,2	7,6	32,5	56,5
Добування паливно-енергетичних корисних копалин	8,7	4,0	4,6	-5,4	8,8	0,3
Рентабельність реалізованої продукції (податкова декларація з податку на прибуток)						
Усього	3,6	4,0	2,7	3,5	4,1	4,5
Усього, крім добувної промисловості	3,3	3,8	2,3	3,3	3,4	3,6
Переробна промисловість	4,2	4,8	2,9	2,3	2,8	3,8
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	9,4	12,5	14,9	12,0	29,0	36,3
Добування паливно-енергетичних корисних копалин	10,7	7,0	7,2	6,8	10,4	7,0
Добування вуглеводнів	13,9	10,0	9,5	9,1	12,9	11,7

Джерело: розрахунки автора за даними Державної служби статистики України та Державної податкової служби України за відповідні роки.

На другому етапі було визначено обсяг надприбутку (суму гірничої ренти), що залишиться у власності видобувних підприємств після умовної сплати податку на прибуток. Його величина коливалася від 887 млн грн у 2006 р. до 19,9 млрд грн у 2011 р. (рис. 1).

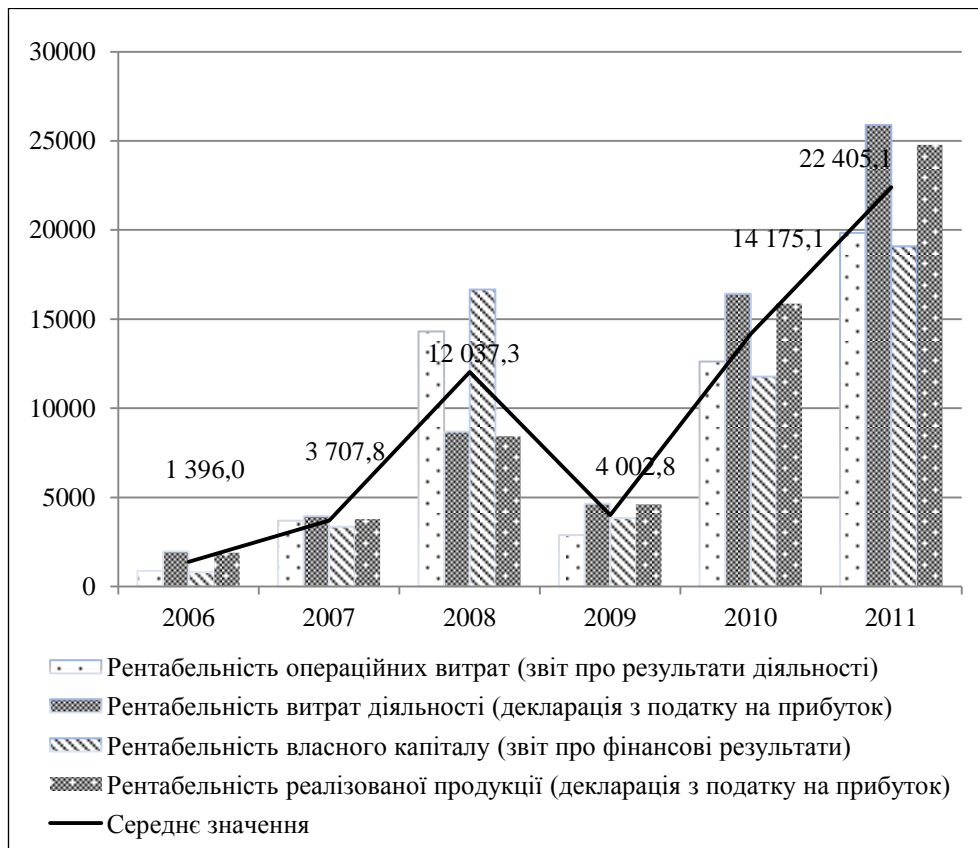


Рис. 1. Оцінки недонадходжень рентних платежів від підприємств, що видобувають інші, ніж паливно-енергетичні, корисні копалини

Джерело: побудовано автором.

2. Рентабельність витрат діяльності традиційно визначається як відношення прибутку від звичайної діяльності до всіх витрат від звичайної діяльності. З метою визначення цього показника, зважаючи на дані податкової декларації з податку на прибуток, а також для більш точного відображення обсягів недонадходжень від гірничої ренти дещо відкоригуємо формулу його визначення:

$$РВД = \frac{ОО + ВЗО - ПП}{ВВО - ВЗО},$$

де: РВД – рентабельність витрат діяльності підприємства; ОО – об’єкт оподаткування від усіх видів діяльності; ВЗО – від’ємне значення об’єкта оподаткування попереднього звітного (податкового) року; ПП – податок на прибуток за звітний період; ВВО – витрати, що враховуються при визначенні об’єкта оподаткування.

Необхідність модифікації формули рентабельності полягає в такому. По-перше, до складу витрат, що враховуються при визначенні об’єкта оподаткування, відноситься стаття "від’ємне значення об’єкта оподаткування по-



переднього звітного (податкового) року", що, з одного боку, збільшує витрати, а з іншого – зменшує прибуток підприємств за відповідний рік. Відкоригувавши ці показники, отримали дійсні значення прибутку до оподаткування та витрат від усіх видів діяльності, понесених за відповідний рік. По-друге, з метою визначення надприбутку підприємств, що за своєю суттю є не вилученою до бюджету природною рентою, нас цікавить чистий прибуток, що залишається у видобувних підприємствах після сплати податку на прибуток, тому чистий прибуток було зменшено на суму сплати податку на прибуток. Тобто в чисельнику відображено чистий прибуток підприємств після сплати всіх податків і зборів.

Встановлено, що рентабельність видобувних підприємств, визначена за відповідною методикою, суттєво перевищує рентабельність невидобувних підприємств. Зокрема, рентабельність підприємств, що видобувають корисні копалини, крім паливно-енергетичних, коливалася від 10,6% у 2006 р. до 64% у 2011 р. Рентабельність підприємств, що видобувають паливно-енергетичні корисні копалини, була суттєво нижчою, що, як уже зазначалося, пов'язане зі збитковістю видобутку вугілля в Україні. Натомість рентабельність видобутку нафти та природного газу також суттєво перевищувала рентабельність невидобувних підприємств, коливаючись упродовж 2006–2011 рр. від 7,5 до 12,2%.

Шляхом множення різниці між фактичною рентабельністю та рентабельністю невидобувних підприємств на витрати видобувних підприємств, було визначено, що обсяг не вилученої гірничої ренти у підприємств, які видобувають корисні копалини, крім паливно-енергетичних, становив від 2 млрд грн у 2006 р. до 21,9 млрд грн у 2011 р. Обсяг не вилученої ренти від підприємств, що видобувають вуглеводні, становив від 1,7 до 5,1 млрд грн.

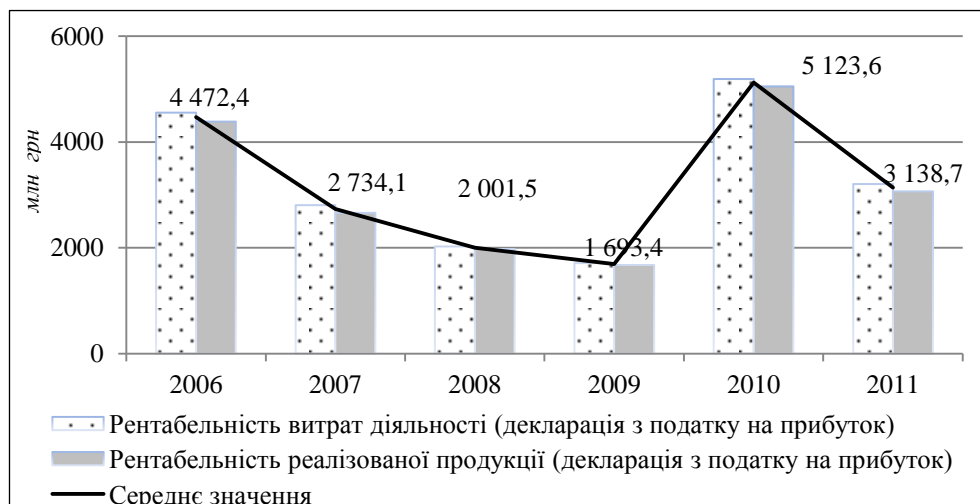


Рис. 2. Оцінки недонаходжень рентних платежів від підприємств, що видобувають паливно-енергетичні корисні копалини

Джерело: побудовано автором.



3. Рентабельність власного капіталу визначається як відношення чистого прибутку (збитку) до середньорічної вартості власного капіталу. Цей показник відображає рівень прибутковості, що припадає на одиницю вкладених у підприємство коштів власників:

$$ROE = \frac{ЧП(З)}{(BK_{\Pi} + BK_{К})/2},$$

де: *ROE* – рентабельність власного капіталу; *ЧП(З)* – сума чистого прибутку та збитку (р. 220 плюс р. 225 звіту про фінансові результати); *BK_Π* – власний капітал на початок року (р. 380 звіту про баланс підприємства); *BK_К* – власний капітал на кінець року (р. 380 звіту про баланс підприємства).

Згідно з отриманими результатами середнє геометричне значення рентабельності невидобувних підприємств в Україні протягом 2006–2011 рр. є низьким і становить 1,2% річних. Якщо у 2006 р. рентабельність власного капіталу невидобувних підприємств в Україні становила 6,1%, у 2007 р. – 9,0%, то впродовж 2008–2010 рр. вона стала від’ємною і становила -5,7%, -3,4 та -0,1% відповідно. Такий результат було отримано, зважаючи на значні обсяги чистих збитків підприємств упродовж декількох останніх років. Натомість рентабельність власного капіталу підприємств, що видобувають корисні копалини, крім паливно-енергетичних, коливалася від 7,6% у 2009 р. до 56,5% у 2011 р.

Низький рівень рентабельності невидобувних підприємств (враховуючи високий рівень інфляції в Україні) обумовлений, по-перше, тим, що на зазначений період припала наймасштабніша за останні 70 років світова економічна криза, по-друге, дані бухгалтерської звітності враховують усі витрати власників підприємств, у тому числі і не пов’язані з безпосередньою господарською діяльністю підприємства.

Для прикладу, якщо згідно з бухгалтерською звітністю чистий збиток усіх підприємств, крім тих, що займаються видобуванням корисних копалин, у 2008–2010 рр. становив відповідно -57,9, -37,5 та -1,7 млрд грн, то згідно з податковою звітністю обсяг чистого прибутку після сплати податку на прибуток³ у 2008 р. становив 70,1 млрд грн, у 2009 р. – 87,6 млрд грн, у 2011 р. – 113,5 млрд грн. Очевидно, що такий диспаритет у показниках чистого прибутку (збитку) не може пояснюватися лише тим, що охоплення підприємств, які зобов’язані подавати податкову та бухгалтерську звітність, є різним. Це дає підстави стверджувати, що власники підприємств отримують зиск від підприємницької діяльності в інший спосіб, аніж через розподіл чистого прибутку відповідно до бухгалтерської звітності.

Шляхом множення різниці між рентабельністю підприємств, що видобувають корисні копалини, крім паливно-енергетичних, та рентабельністю не-

³ Об’єкт оподаткування від усіх видів діяльності та від’ємне значення об’єкта оподаткування попереднього року (+) за мінусом податку на прибуток за звітний період.



видобувних підприємств на середньорічну вартість власного капіталу було визначено обсяги недоплат до бюджету гірничої ренти, які коливалися від 0,8 млрд грн у 2006 р. до 19,8 млрд грн у 2011 р. Через збитковість діяльності підприємств із видобутку вугілля, визначення сум недоплати гірничої ренти на рівні усіх підприємств, що видобувають паливно-енергетичні корисні копалини, є недоцільним. Водночас визначення коефіцієнта рентабельності власного капіталу на рівні підприємств, що видобувають інші паливно-енергетичні корисні копалини, ніж вугілля, є неможливим через відсутність необхідних статистичних даних.

4. Рентабельність реалізованої продукції – це співвідношення між скоригованим об'єктом оподаткування від усіх видів діяльності та сумою отриманого вибору. У нашому випадку рентабельність визначатиметься за даними податкової декларації з податку на прибуток за формулою:

$$РРП = \frac{ОО + ВЗО - ПП}{ДВО},$$

де: *РРП* – рентабельність витрат діяльності підприємства; *ДВО* – доходи, що враховуються при визначенні об'єкта оподаткування.

Встановлено, що середній рівень рентабельності продажів невидобувних підприємств за відповідний період становив 3,6%. Натомість у підприємств, що видобувають корисні копалини інші, ніж паливно-енергетичні, рентабельність продажів коливалася від 9,4% у 2009 р. до 36,3% у 2011 р., а підприємств, що видобувають вуглеводні, – від 9,1 до 13,9%. Сума недоплат гірничої ренти підприємствами, що видобувають корисні копалини інші, ніж паливно-енергетичні, коливалася від 1,9 млрд грн у 2009 р. до 24,8 млрд грн у 2011 р. Суми недоплат гірничої ренти теж були значними: у підприємств, що видобувають вуглеводні, – від 1,7 млрд грн у 2009 р. до 5,1 млрд грн у 2010 р. (див. рис. 1). Приблизний обсяг недоплат гірничої ренти за 2006–2011 рр. підприємствами, що видобувають корисні копалини інші, ніж паливно-енергетичні, становить 57,5 млрд грн, а підприємств, що видобувають вуглеводні, – 20,2 млрд грн. Загалом за 2006–2011 рр. держава недоотримала 57,5 млрд грн, що становить 0,8 та 1,7% ВВП (табл. 3).

Наведені оцінки обсягів недоплат гірничої ренти до бюджету складені з огляду на загальний обсяг сплачених рентних платежів, відображених у табл. 1, а також частини податку на прибуток видобувних підприємств. Останній фактор враховує те, що невилучена за рахунок рентних платежів гірничих рента оподатковується ще на другому етапі податком на прибуток. З огляду на співвідношення між надрентабельністю та загальною рентабельністю, що виникла у видобувних підприємств, а також податок на прибуток за звітний період, було визначено ту його частину, що утворюється внаслідок оподаткування невилучених на першому етапі рентних доходів. Таким чином, загальний обсяг доходів бюджету від гірничої ренти становив від 6,1 млрд грн у 2006 р. до 22,6 млрд грн у 2011 р., або 0,6–2% ВВП (див. табл. 3).



Таблиця 3

Обсяги гірничої ренти та її розподіл в Україні, млрд грн

Показник	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Загалом сума гірничої ренти	12 008	15 390	25 902	13 236	31 799	48 155
Вилучена до бюджету гірнична рента	6 139	7 863	11 863	7 540	12 500	22 612
за рахунок рентних платежів	5 075	6 734	8 748	6 665	9 734	17 341
за рахунок податку на прибуток підприємств	1 064	1 129	3 115	875	2 766	5 270
Невилучена гірнична рента	5 868	7 527	14 039	5 696	19 299	25 544
від підприємств із видобування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	1 396	3 708	12 037	4 003	14 175	22 405
від підприємств із видобутку вуглеводнів	4 472	3 819	2 002	1 693	5 118	3 139

Джерело: розрахунки автора.

Тобто доходи від гірничої ренти розподілялися між власниками видобувних підприємств та державою в пропорції 53:47. Зважаючи на співвідношення між доходами бюджету від рентних платежів та всім обсягом гірничої ренти, можна стверджувати, що для ефективного вилучення останньої в Україні ставки рентних платежів в середньому необхідно збільшити в 2,5–3 рази. На жаль, ухвалення Податкового кодексу у 2010 р. не вирішило проблеми несправедливості розподілу гірничої ренти. Хоча більшість ставок плати за користування надрами були збільшені, це переважно було пов'язане з компенсацією відміни збору за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету.

Варто зазначити, що незважаючи на весь спектр методів та прийомів оцінки ефективності вилучення гірничої ренти в Україні, наведені вище оцінки є приблизними, оскільки не враховують багатьох аспектів, які можливо розглянути лише на рівні підприємств, що видобувають певний вид корисних копалин. До таких аспектів відносяться:

1) непрямі трансферти від видобувних підприємств до інших галузей та інституційних секторів економіки. Видобувні підприємства можуть реалізувати видобуту продукцію за цінами, нижчими від ринкових. Реципієнтами таких трансфертів були металургійні підприємства та нафтопереробні заводи, власники яких одночасно володіли видобувними підприємствами, домогосподарства, що отримували природний газ за нижчими цінами, тощо;

2) неможливість ефективного розподілу результатів діяльності за умови ведення декількох видів діяльності. Зокрема, у 2006 р. та 2007 р. до складу податкової декларації за кодом видобування природного газу відносились усі результати діяльності НАК "Нафтогаз України". Далі результати діяльності цього підприємства відображалися за видом діяльності "Управління підприємствами". Це могло викривити оцінки обсягу та розподілу гірничої ренти підприємствами, що видобувають вуглеводні;



3) наявність дії неекономічних та адміністративних факторів, що обумовлювали викривлення даних, відображених у бухгалтерській та податковій звітності. Дуже показовим у цьому плані є дані щодо оцінки недонадходжень рентних платежів від підприємств, котрі видобувають інші, ніж паливно-енергетичні, корисні копалини. Як видно з рис. 1, у 2008 р. обсяги недонадходжень, оцінених з огляду на показники бухгалтерської звітності, суттєво перевищують оцінки недонадходжень, визначених за податковою звітністю. Натомість у 2011 р. спостерігалася зворотна ситуація – обсяги витрат, що враховуються при визначенні об'єкта оподаткування, зменшилися на 38%, що не можна пояснити лише запровадженням Податкового кодексу.

Зважаючи на зазначене вище, більш точні оцінки розподілу гірничої ренти в Україні можна зробити, проаналізувавши діяльність підприємств із видобутку окремих видів корисних копалин, зокрема, залізної руди, нафти та природного газу.

Для визначення обсягів та розподілу гірничої ренти, що утворюється при видобутку залізної руди, здійснено порівняння фактичної рентабельності активів залізорудних комбінатів, а також нормативної рентабельності [5]. Рентабельність активів визначено шляхом ділення прибутку на середньорічний обсяг активів підприємств. У випадку залізорудних підприємств замість статистичних даних щодо розміру прибутку та вартості видобутої залізорудної продукції бралися до уваги їхні оцінки. Зокрема, вартість видобутої залізної руди визначалась як добуток кількості видобутих руд і концентратів неагломерованих (згідно з даними Держстату) та ринкової ціни на них. Ринкова ціна визначалась як середньозважена ціна експорту залізної руди та концентрату в світі з поправочним коефіцієнтом 0,91 (відношення внутрішньої ціни до середньосвітової ціни експорту), який враховує нижчу якість продукції вітчизняного виробництва. У галузях, не пов'язаних із видобутком корисних копалин, за величину прибутку взято об'єкт до оподаткування згідно з даними декларацій із податку на прибуток підприємств.

Рентабельність невидобувних підприємств виявилась у сім разів нижчою, ніж рентабельність видобувних підприємств. Низький рівень рентабельності у невидобувних підприємств може бути пов'язаний із ухиленням від оподаткування, державним регулюванням цін тощо. Тому при визначенні нормативної рентабельності бралися до уваги не лише показники рентабельності активів невидобувних підприємств, а також відсоткові ставки за депозитами та кредитами. Зокрема, нормативна рентабельність визначалась як сума рентабельності невидобувних підприємств та коригуючого коефіцієнта, абсолютне значення якого є достатнім для отримання нормативної рентабельності, середнє значення якої є вищим за відсоткову ставку в національній валюті за депозитами, що є основною альтернативою вкладення капіталу. Відповідно, різниця між рентабельністю залізорудних комбінатів і нормативною рентабельністю становить наднормативну рентабельність (табл. 4).



Таблиця 4

Рентабельність активів в Україні, %

Показник	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Серед- нє
Рентабельність активів на залізородних комбінатах	20,3	23,2	41,9	15,4	33,0	37,3	28,5
Наднормативна рентабельність	6,0	8,9	29,7	4,5	20,5	27,0	16,1
Нормативна рентабельність	14,3	14,3	12,2	10,9	12,5	10,3	12,4
Рентабельність невидобувних підприємств	5,6	5,5	3,5	3,3	3,8	3,8	4,3
<i>довідка:</i>							
Відсоткові ставки у національній валюті за депозитами	7,6	8,2	9,9	14,0	10,3	8,1	9,7
Відсоткові ставки у національній валюті за кредитами без овердрафту	15,1	13,9	17,6	20,5	14,6	15,0	16,1

Джерело: розрахунки автора, дані Держкомстату та НБУ за відповідні роки.

Наднормативний прибуток визначено як різницю між прибутком, що мав би утворитися за умов реалізації продукції за ринковими цінами, та нормативним прибутком залізородних комбінатів. Його обсяги становлять від 1,1 млрд грн у 2006 р. до 23,2 млрд грн у 2011 р. Далі загальну суму гірничої ренти визначено як суму сплачених рентних платежів і наднормативного прибутку. Вона становила від 1,3 млрд грн у 2006 р. до 23,8 млрд грн у 2011 р. (табл. 5).

Таблиця 5

Розрахунок обсягу гірничої ренти, що виникає при видобутку залізної руди в Україні

Показник	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Вартість видобутої продукції, млрд грн	14,6	17,6	31,1	28,4	53,3	79,7
Прибуток (за умов реалізації за ринковими цінами), млрд грн	3,7	5,1	14,5	7,5	20,7	32,1
нормативний прибуток	2,6	3,1	4,2	5,3	7,8	8,9
наднормативний прибуток	1,1	1,9	10,3	2,2	12,8	23,2
Обсяг гірничої ренти, млрд грн	1,3	2,2	10,6	2,6	13,4	23,8
Рентні платежі (плата за надра та збір за геологорозвідувальні роботи), млрд грн	0,2	0,2	0,3	0,4	0,6	0,6

Джерело: Декларація з податку на прибуток, власні розрахунки та оцінки.

Аналогічний підхід використовувався і при визначенні обсягів та розподілу гірничої ренти, що утворюється при видобутку нафти та конденсату, а також природного газу [6]. Зокрема, шляхом віднімання від середньозваженої ціни вуглеводнів нормативного прибутку та загальних витрат без урахування рентних платежів визначено суму гірничої ренти. Різниця між нею та середньозваженим показником рентних платежів за одиницю вуглеводнів відобра-



жає невилучену до бюджету суму гірничої ренти. Так, з урахуванням кількості видобутої нафти та конденсату невилучена сума гірничої ренти у 2006–2011 рр. становила близько 40% від усієї суми гірничої ренти, що виникає при видобутку нафти та конденсату (табл. 6).

Таблиця 6

**Структура ринкової ціни вуглеводнів та обсяги гірничої ренти,
пов'язаної з їхнім видобутком в Україні**

Показник	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Нафта та природний конденсат						
Ринкова ціна, грн/т	2 188	2 438	3 679	3 269	4 284	5 999
нормативний прибуток	280	338	348	396	595	632
загальні витрати без урахування рентних платежів	298	370	460	572	710	882
гірничя рента	1 610	1 730	2 871	2 301	2 979	4 485
Природний та нафтовий (попутний) газ						
Ринкова ціна, грн/куб. м	480	657	945	1 638	2 036	2 499
нормативний прибуток	177	200	199	187	248	461
загальні витрати без урахування рентних платежів	214	237	263	291	323	396
гірничя рента	89	219	484	1 160	1 464	1 641

Джерело: розрахунки автора.

Враховуючи обсяги видобутку природного газу в Україні, сума гірничої ренти становить від 1,9 млрд грн у 2006 р. до 33,8 млрд грн у 2011 р. При цьому держава вилучала у вигляді рентних платежів не більше 13% обсягу гірничої ренти (табл. 7). Основними отримувачами гірничої ренти, що не вилучалася до державного бюджету, були: 1) населення, яке отримувало природний газ за заниженими цінами (до 90% природного газу власного видобутку реалізовувався для потреб населення); 2) недержавні видобувні підприємства, які реалізовували природний газ власного видобутку за ринковими цінами.

Оскільки держава в особі НКРЕ встановила механізм, який передбачав розрахунок ціни реалізації за формулою "витрати плюс", коли ціна на товар (послугу) визначається як сума фактичних (понесених) витрат та необхідної суми прибутку, це може розглядатись як одна з форм неподаткового вилучення гірничої ренти та спрямування її кінцевим вигодонабувачам (населенню). У такий спосіб держава компенсує свою неспроможність, з одного боку, встановити справедливі ціни на природний газ та вилучити всю суму гірничої ренти за допомогою рентних платежів, а з іншого – створити ефективну систему адресного субсидювання верств населення, які дійсно потребують державної підтримки. Існуючий механізм спотворює ринкові механізми та виключає стимули щодо раціонального використання енергії. Крім того, кінцевими вигодонабувачами від дешевих цін на газ є населення



лише тих населених пунктів та будинків, які приєднані до газорозподільних мереж. Тим не менше, навіть такий викривлений механізм вилучення гірничої ренти у більшості державних видобувних підприємств надавав змогу більш-менш рівномірно розподілити суму гірничої ренти серед населення України.

Таблиця 7

Сума гірничої ренти, що виникає при видобутку основних видів корисних копалин та її розподіл в Україні, млрд грн

Показник	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Сума гірничої ренти	10,4	14,4	33,4	36,8	54,2	72,4
залізна руда	1,3	2,2	10,6	2,6	13,4	23,8
нафта	7,2	7,6	12,3	9,2	10,7	14,8
природний газ	1,9	4,6	10,4	25,0	30,1	33,8
Гірнична рента, вилучена до бюджету	4,8	6,8	10,3	6,7	10,9	19,9
за рахунок рентних платежів	4,7	6,3	8,3	6,5	9,1	16,3
залізна руда	0,2	0,2	0,3	0,4	0,6	0,6
нафта	3,4	4,8	6,2	4,1	5,3	11,8
природний газ	1,0	1,2	1,7	2,0	3,2	3,9
за рахунок податку на прибуток	0,1	0,5	2,0	0,2	1,7	3,6
залізна руда	0,1	0,5	2,0	0,2	1,7	3,6
нафта	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
природний газ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Перерозподілена через механізм ціноутворення гірнична рента з видобутку природного газу для населення	0,8	3,2	8,2	21,5	24,5	27,2
Гірнична рента, що залишилась у користувачів надрами та покупців видобутої продукції за винятком домогосподарств України	4,9	4,5	14,9	8,6	18,8	25,4
залізна руда	1,0	1,5	8,3	2,0	11,1	19,6
нафта	3,8	2,8	6,1	5,1	5,4	3,0
природний газ	0,1	0,2	0,5	1,5	2,4	2,8

Джерело: розрахунки автора; Пропозиції щодо вдосконалення механізму нарахування та справляння рентних платежів з основних видів корисних копалин [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://ecofin.org.ua/renta_5/>.

Таким чином, було встановлено, що протягом 2006–2011 рр. загальний обсяг гірничої ренти становив 221,7 млрд грн і розподілявся таким чином. Майже 27% від цієї суми було вилучено у доходи бюджету за допомогою справляння рентних платежів та завдяки оподаткуванню податком на прибуток наднормованого прибутку у підприємств, що видобувають залізну руду. Понад 85 млрд грн, або 38% загальної суми гірничої ренти перерозподілено на користь домогосподарств через механізм утворення цін на природний газ, призначений для населення. Решта (77 млрд грн, або 35%)



залишилась у користувачів надр і покупців продукції видобувних підприємств унаслідок неефективності механізму справляння рентних платежів. Як видно з табл. 7, найбільші обсяги гірничої ренти залишилась у підприємств, що видобувають залізну руду. Тому основні зусилля з реформування механізму справляння рентних платежів повинні здійснюватись саме в цьому напрямі.

Список використаних джерел

1. Гурвич Е. Циклические свойства бюджетной политики в нефтедобывающих странах / Е.Гурвич, Е.Вакуленко, П.Кривенко // Вопросы экономики. – 2009. – № 2. – С. 51–70.
2. Кузык Б. Природная рента в экономике России / [Б.Кузык, А.Агеев, В.Волконский и др.]. – М. : ИНЭС, 2004.
3. Міщенко В.С. Реформування платежів за користування надрами: методологія і практика / В.С.Міщенко // Фінанси України. – 2010. – № 3. – С. 38–49.
4. Міщенко В. Щодо формування ефективної рентної політики в Україні / В.С.Міщенко, О.І.Барановський, Я.В.Петраков // Фінанси України. – 2008. – № 2. – С. 3–14.
5. Підвищення ефективності справляння рентних платежів за видобуток залізної руди [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://ecofin.org.ua/renta_2/>.
6. Підвищення ефективності справляння рентних платежів за видобуток нафти і газу [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://ecofin.org.ua/renta_3/>.

*Надійшла до редакції
18.08.2012 р.*